

הפשרת אוכלין ומשקין בשבת

עיון מחודש בשיטות הראשונים בסוגיה

מבוא

במאמר שלפנינו נבקש להתחקות אחר מקורות הפסיקה ההלכתית בסוגיית הפשרת אוכלין ומשקין בשבת. לשם כך נעיין מחדש בסוגיות במקורות התנאים והאמוראים, ונבקש להראות כיצד ההבנות השונות בסוגיות יסוד אלו השליכו לאחר מכן על הפסיקה השונה.

הפשרה – עיון בסוגיות

המונח "הפשרה" אותו אנו מבקשים לברר במאמר זה מתייחס לפעולת ההפשרה של דבר קפוא¹. ננסה לעמוד על פשרו ההלכתי מעיון בסוגיות הבאות.

תלמוד בבלי מסכת שבת (נא, ב):

"ואין מרזקין לא את השלג ולא את הברד בשבת בשביל שיזובו מימיו אבל נותן הוא לתוך הכוס או לתוך הקערה ואינו חושש²"

* מאמר זה נכתב לע"נ של אילן בן איתן ומרים אהרונוביץ, כחלק ממפעל מלגות התומך בהוצאת פרסומים תורניים ע"י המכון הגבוה לתורה של אוניברסיטת בר אילן. אשוב ואודה הן לסיועה של המשפחה והן לאכסניה של מג"ל.

1. אמנם המונח הפשרה מובא בתלמוד, במובן של חימום מועט (הפגת הצינה), והפיכת רותח לפושר (הפגת הרתיחה), אולם אינו נזקק במאמר זה למובן המודרני של מונח זה – שינוי מצב הצבירה של מוצק (קפוא) לנוזל. על המונח הפשרה בהקשר התלמודי ראה: מסכת שבת מ, ב ("ת"ר מתחמם אדם כנגד המדורה...") וכן שם מא, א ("המיחם שפינהו..כדי להפשירן") וראה תוס' שם מ, ב "ד"ה מפני שמפשיר", ורמב"ן שם. וכן ענין "הפשרו זהו בישולו", שם מ, ב.

2. נוסח זה הוא עפ"י דפוס וילנא. הנוסח בכ"י (מינכן) ואין מרסקין לא את השלג ולא את הברד בשביל שיזובו מימיו אבל הוא נותן לתוך הכוס או לתוך הקערה ואינו חושש".

בסוגיה הנ"ל עוסקת הגמרא בפעולה של ריסוק מים קפואים לסוגיהם בשבת, והיא מבחינה בין שני מקרים (רישא/סיפא). הרישא מתארת מצב של ריסוק השלג והברד לשם מיצוי הנוזל שבהם (כדי שיזובו מימיו) – פעולה זו אסורה. הסיפא לעומת זאת מתארת מצב בו פעולת הפיכת הקרח לנוזל לא נעשית בדרך של ריסוק אלא בדרך של נתינה בכוס או בקערה – פעולה זו מותרת לכתחילה.

לפני שניגש לבירור שיטות הראשונים בהבנת הסוגיה נקדים את העיון הבא:

על מנת להתחקות אחר טעם האיסור נעמוד על השונה בין הרישא לסיפא. נראה ששני דרכים שונות עומדות לפנינו כהסבר אפשרי להבחנה הדינית בין המקרים:

א. נק' ההבחנה היא פעולת האדם ("הגברא"), הפעולה האסורה היא הריסוק בידים. לפיכך הסיפא המתארת מצב של פעולה שממילא (נתינה לתוך הכוס) מותרת, ואילו הרישא, שהאדם ריסק בידיו את הקרח אסורה, להלן "קריטריון הפעולה".

ב. נק' ההבחנה היא התוצאה ("החפצא"), האיסור הוא ביצירת המשקה. לפיכך הרישא המתארת מצב בו מתכוון* האדם למשקה (כדי שיזובו מימיו) אסורה, ואילו הסיפא בה האדם נותן את הקרח בכלי ואיננו מתכוון למשקה הנוצר עצמו, מותרת, להלן "קריטריון התוצאה".

* בהבנת הדרך השניה ניתן להסביר בשני אופנים:

הבעיה היא **בתוצאה בפועל** – עמידת המשקה לעצמו, ממילא יש להבין את לשון הגמרא "אבל נותן הוא לתוך הכוס או לתוך הקערה" שכלים אלו אינם ריקים, והמשקה איננו עומד לעצמו אלא נבלע בהם³.

הבעיה היא **בכוונה** ביצירת המשקה כמשקה העומד לעצמו, ולשון הגמרא "אבל נותן הוא לתוך הכוס או לתוך הקערה" איננה מלאים בדוקא, אלא שכוונתו איננה ליצירת משקה אלא שיעורב, לאחר

3. נראה שלכך כוונת רש"י, בלשונו "אבל נותן הוא לתוך הכוס של יין..." (שבת נא, ב ד"ה "אבל נותן") משמע לכוס שכבר מלאה במשקה.

הפשרת אוכליין ומשקין בשבת

מכן, בתבשיל/מזון אחר (אע"פ שבשעת הפעולה אפשר שהכלי יהיה ריק והמשקה יעמוד לעצמו⁴).

4. יש להדגיש כי הגם שההסבר השני של "קריטריון התוצאה" ('הכוונה'), מתייחס לפעולת האדם – כוונתו, הרי הוא עדיין נבדל מהותית מ"קריטריון הפעולה". בעוד שב"קריטריון הפעולה" אנו בוחנים את מעורבותו של האדם הפועל (ולא יחס לתוצאה) הרי שכאן משמשת אותנו מעורבות האדם הפועל ('הכוונה') רק לשם גילוי דעת על התוצאה ('החפצא') – שהמשקה לא עתיד לעמוד לעצמו. ההבדל שבין שתי ההבנות ב"קריטריון התוצאה" יכול לבוא לידי ביטוי במקרה של נתינה לתוך כלי ריק. בעוד שההבנה הראשונה תאסור זאת, שהרי כעת המשקה עומד לעצמו, עפ"י ההבנה השנייה יותר הדבר במידה ועתיד לערב בכלי משקה/מאכל אחר (במקרה זה תעלה השאלה, מה הדין במקרה שלא השלים את כוונתו והמשקה נותר לעצמו, האם נאמר כי למפרע התברר כי פעולת הנתינה בכלי הריק היתה אסורה, או שמא נאמר כי הפעולה היתה מותרת, שכן באותה שעה שפעל את הפעולה פעל בהיתר). ביטוי ל'נפקא מינה' הנ"ל ניתן למצוא בדברי הבי"י באשר לסחיטת לימון בשבת (טור או"ח, סי' שכ). הבי"י, שככלל אוסר סחיטתם גם של שאר פרות כאשר אלו נסחטין לשם משקין, מבקש לתרץ את מנהג היהודים במצרים הנוהגים להכין לימונדה בשבת. "ויש לתמוה שבמצרים נוהגים לסחוט לימוני"ש לתוך מים שנתנו בהם סוקר לשתות לתענוג, ואין נמנעין מפני כך לסחטן בשבת לתוך אותם מים ולא ראינו מי שמיחה בידם ולא ראינו מי שפקפק בדבר. ואפשר דלא מיתסר אלא כשותין מי סחיטת הפרי בלא תערובת משקה אחר אי נמי דלא מיתסר אלא כשסוחטין מימיו לבד ואחר כך מערבין אותם אבל אם המנהג לסחוט מימיו לתוך משקה אחר שרי... – בדברים המובאים מציע הבי"י שני תירוצים להסבר מנהג יהודי מצרים, כאשר נראה כי כל תירוץ מבטא זווית התבוננות אחרת בשאלת האיסור. הראשון מתייחס לתכלית הסחיטה, משקה הנשתה כשהוא מעורב, לעומתו התירוץ השני מתמקד בשעת הסחיטה עצמה, ללא קשר לעירוב בעתיד במשקה/מאכל אחר. עפ"י התירוץ הראשון מותרת סחיטת הלימונים גם לכלי ריק היות שעתידין לערבם במשקה אחר, ובהתאם להבנה השנייה של 'קריטריון התוצאה'. על פי התירוץ השני מותרת הסחיטה רק לתוך כלי המכיל כבר בשעת סחיטה משקה אחר, ובהתאם להבנה הראשונה שהצגנו לעיל ב'קריטריון התוצאה'. וכן עיין בהקשר זה בדברים המובאים שם בהמשך בשם הרב ר' יהודה ב"ר בנימין. נראה כי בדבריו מתייחס הבי"י להיתר של סחיטה לכתחילה לקדירה שיש בה אוכל ("אמר רב יהודה אמר שמואל סוחט אדם אשכול של ענבים לתוך הקדירה אבל לא לתוך הקערה...") שבת קמד, א, א, אולם בשונה מהבנת רוב הפוסקים, וגם הכרעתו שלו להלכה ביחס לזיתים וענבים, המתייחסים לשעת הפעולה, ומבחינים בין סחיטה לכלי מלא (ומותרת) ולכלי ריק (ואסורה), מעלה הבי"י, ביחס לסחיטת הלימונים, את האפשרות של פסיקה להיתר הנשענת על שעתיד לקרות בעתיד, ולא על המצב בשעת הפעולה. אין כאן המקום להרחיב בסוגייה זו, ובסיבה שהקל (גם להלכה) הבי"י בלימונים, אולם יש להדגיש כי בדוגמא זו ביקשנו רק להצביע על דפוס דומה להבנות השונות שהעלנו ביחס ל'קריטריון התוצאה' בנידון דידן – נתינת/ריסוק הקרח בשבת. עדיין לא בררנו את מקורות האיסור בסוגייתנו, ולפיכך לא ניתן להשליך להלכה

קיומה של יותר מאפשרות אחת בהסבר הסוגיה, מותר אותנו בספק באשר להגיון ההלכתי העומד בבסיס סוגייתנו, וממילא משליך על הפסיקה ההלכתית, באפשרו כיווני פסיקה שונים. כדוגמא לכך ניתן להעמיד את מקרה הבחינה הבא ("נפקא מינה"): פעולת ריסוק קרח בידיים לתוך כלי (מלא)⁵.

עפ"י הבנה א' ("קריטריון הפעולה") יאסר הדבר, בעוד שעפ"י הבנה ב' ("קריטריון התוצאה") יהיה מותר לכתחילה! מקור נוסף העוסק במקרה זה ממש נמצא בתוספתא למסכת שבת:

תוספתא שבת (פ"ד הט"ו):

"אין מרסקין את השלג שיזובו מימיו אבל מרסק הוא לתוך הכוס או לתוך הקערה ואינו חושש"

השינוי העיקרי בין לשון התוספתא לגירסת הבבלי נמצא בסיפא, המתירה ריסוק ממש לתוך הקערה, ולא רק נתינה לתוך הכלי⁷. בהמשך לבירור שערכנו לעיל עולה, כי לשון התוספתא, בפשטות, לא מתיישבת עם ההבנה הרואה את ההבחנה הדינית כתלוית אופן הפעולה⁸. בשלב זה עומדות לפנינו הדרכים הבאות - ללמוד על הסתום מן המפורש, ולהעמיד את הבנתנו בבבלי עצמו כהבנת התוספתא ועפ"י קריטריון התוצאה בלבד⁹,

מהמקרה של סחיטת הלימונים, מה גם שיש להבחין כאמור בין המקרה של סחיטת לימונים לסחיטת פירות אחרים.

5. באשר לאם הכלי מלא או ריק ראה לעיל ההבחנה בין שתי ההבנות השונות ב"קריטריון התוצאה", והע' 4.

6. ציון המקור כאן לשם הנוחות הוא עפ"י הנוסח המצורף לתלמוד הבבלי דפוס וילנא הנוסח עצמו הינו עפ"י כ"י וינה, תוספתא, מהדורת ליברמן, וציון המקור שם הוא פ"ד (ג'), 23.

7. באופן זה דייקו (רוב) הראשונים וכ"א לשיטתו יישב את הפסיקה השונה בבבלי, ובתוספתא.

8. בשני המקרים המובחנים דינית (הרישא אסורה, הסיפא מותרת) אופן הפעולה זהה (ריסוק) וההבדל הוא רק בתוצאה (ריסוק לכשעצמו, ריסוק לתוך כלי). "קריטריון הפעולה" איננו יכול לשמש בידינו לפיכך סיבה להבחנה הדינית.

9. היתרון של הבנה זו הוא כמובן בהעמדת הגיון הלכתי אחד המשותף לשני המקורות. ואמנם עדיין יש ליישב את השינוי שבין הבבלי לתוספתא (נתינה לעומת ריסוק). האפשרות ה'פשוטה' היא להעמיד את הבבלי ב'לאו דוקא', כלומר כוונת הבבלי, בנקיטה

הפשרת אוכלין ומשקין בשבת

או להמנע מלהכריע בהגיון ההלכתי של הבבלי, קרי, העמדת האפשרות שהבבלי והתוספתא חלוקים בהגיון ההלכתי בסוגייתינו¹⁰. אמנם קיימת דרך נוספת, המבקשת לשלב בין שני הקריטריונים דלעיל ולראות בשניהם יסוד להבחנה דינית¹¹. עפ"י דרך זו משמשים הן קריטריון התוצאה והן קריטריון הפעולה כתנאים להבחנה הדינית (וכך לדוגמא: להיתר - במידה ולא עומד המשקה הנוצר לעצמו, או במידה שהמדובר בפעולה שממילא ולא בסחיטה/ריסוק שבידים. לאיסור - קיום התנאים של עמידת המשקה לעצמו וגם פעולה בידים).

בבירור עד עתה ניסינו לאפיין אמנם את האיסור אולם טרם דנו בשורשי האיסור עצמו, או במילים אחרות איזו מלאכה עומדת בבסיס האיסור הנ"ל. אנו לא נמשיך בבירור המקדמי גם בשאלה זו, ונפנה תחת זאת לפרשנות הראשונים לסוגיה זו, אולם (כפי שניווכח בהמשך) דברינו לעיל ישמשו כתשתית להבנת איסור המלאכה עצמו, שכן הוא צריך להתיישב עם המאפיינים שעלו מניתוח הסוגיה עד כה.

בלשון של נתינה, לא היתה להעמיד דוקא בנתינה ולמעט בכך ריסוק, אלא מסיבה אחרת לדוגמא, ציון מקרה נפוץ של צינון משקה אחר בדרך של נתינת קרח למשקה. אולם נראה כי הסבר זה דחוק שכן היות והזכיר ברישא את מקרה הריסוק נראה שיש מקום לדקדק בשינוי הלשון מהרישא לסיפא. אפשרות ישוב אחרת היא להעמיד את הבבלי והתוספתא במקרים שונים - בבבלי המקרה הוא נתינה/ריסוק לתוך כלי ריק, ומשום כך נאסר הריסוק, בעוד שהתוספתא דנה במקרה שהריסוק היה לתוך הכלי המלא והיות שהנוזל מתערבב ואינו עומד לעצמו שרי. בדרך זו הלך הריטב"א בחדושו על הסוגיה, אמנם אם נעיין בניסיון התירוץ הנ"ל נכיר כי הוא כולל שילוב של שני ה'קריטריונים', ולא קבלת "קריטריון התוצאה" בלבד. כאמור העמדת המציאות בבבלי היא בכלי ריק, ולמרות זאת התרנו נתינה, בעוד שאם "קריטריון התוצאה" בלבד הוא שהיה עומד לנגד עינינו היינו אוסרים גם את הנתינה, שכן המשקה עומד לעצמו. יש כאן בעצם ניסוח שונה של הדרך השלישית שנציג לקמן לישוב הבבלי והתוספתא והיא הדרך של שילוב בין הקריטריונים של הפעולה והתוצאה.

10. הבבלי (כאפשרות) מעמיד את הקריטריון של הפעולה כבסיס ההבחנה הדינית, והתוספתא לעומתו כמבטאת את העיקרון של קריטריון התוצאה. וראה באגלי טל מלאכת דש' לו ס"ק ה'-ו', שהבין שלפי הרמב"ן אכן חלוקים הבבלי והתוספתא.
11. בדרך מעין זו הלך כמדומני הרשב"א, מצד אחד בחר הרשב"א בגזרת הסחיטה כטעם לאיסור ריסוק השלג, דבר המתיישב בפשטות עם הקריטריון הרואה בפעולה את היסוד להבחנה דינית, ומאידך ביקש ליישב זאת עם לשון התוספתא, וטען שהגזרה חלה רק היכן שהמשקה עומד לעצמו. ראה בהמשך דברינו שיטת הרשב"א.

שיטות הראשונים

שיטת רש"י¹²

ואין מרזקין - כמו מרסקין משברין לחתיכות דקות ביד
גלצ"א בלע"ז: כדי שיזובו מימיו - משום דקא מוליד בשבת
ודמי למלאכה שבורא המים האלו: אבל נותן לתוך הכוס -
של יין בימות החמה כדי לצנן ואע"פ שנימוח מאליו ואינו
חושש:

את טעמו לאיסור פעולת הריסוק מנמק רש"י: "משום דקא מוליד בשבת,
ודמי למלאכה שבורא המים האלו". במבט ראשון השימוש בלשון של
'מוליד' מביאה אותנו למחשבה כי טעם האיסור לרש"י קשור בדין "נולד",
כאשר המים הזבים נחשבים ל'דבר חדש' ומכאן איסורם. על דרך הביורור
שהקדמנו ניתן לומר כי הבנה זו עולה עם זו הרואה ב'קריטריון התוצאה'
את ההיגיון ההלכתי העומד בבסיס הסוגיה, אולם המשך דבריו נראה
שמכוונים להבנה שונה.¹³ כאן מצביע רש"י על הבעייתיות שבפעולת
הריסוק של הקרח משום הדימיון למלאכה ממלאכות שבת. גם מבלי
שננסה לקבוע לאיזו מלאכה ממלאכות שבת מכוון רש"י, עצם מיקוד
הבעיה בפעולת הריסוק ('דמי למלאכה'), ולא בתוצאה ('דין נולד'), מלמדת,
לכאורה, על הבנה הנשענת על הגיון הלכתי אחר בסוגיה, 'קריטריון
הפעולה'.

בבירור שיטתו של רש"י, עומדות שאלות רבות נוספות, בצד זו שהצגנו
לעיל: מהי אותה מלאכה אליה כיוון רש"י ("ודמי למלאכה")? האם יש כאן

12. על הסוגיה ראה שבת נא, ב.

13. אמנם ניתן לומר שיש לפנינו שני טעמים שונים, כאשר ו' החיבור משמשת להפרדה
בין שני הטעמים השונים. אולם נראה שאפשרות זאת פחות מסתברת, ונראה ששינוי
הלשון של רש"י מ'נולד' (שם עצם/תואר) ל'מוליד' ופעולה) יכול גם הוא לתמוך בהבנה
כי יש לפנינו נימוק אחד, כאשר הטעם שפעולת ההולדה אסורה בשבת מתפרש כאסור
מצד הדמיון לאחת מהמלאכות האסורות בשבת. היו שהעמידו שיטתו של רש"י על איסור
'מוליד'. איסור זה מצינו ביחס ל"מוליד ריחא" (ביצה כג, א) ושם פירש רש"י: "דקמוליד
ריחא שנכנס בחרס שלא היה בו ריח ואסור מדרבנן, שהמוליד דבר חדש קרוב הוא
לעושה מלאכה חדשה". לא נברר במסגרת זו את גדריו של איסור זה, וראה ב'אגלי טל',
מלאכת דש, ס"ק לו, ה' - ר', שמעמיד שיטתו של רש"י על איסור זה, ובדבריו שם אף
מיישב את שיטת רש"י עם זו של התוספתא.

גזרה משום מלאכה אחרת או בעיה עצמית? האם מתייחס טעם האיסור לפעולה או שמא לתוצאה? אנחנו במסגרת זו לא נמשיך בניסיון לפשוט את שיטתו של רש"י, ורק נציין שתי דוגמאות לאופן בו ניתן לדקדק, ולנסות להכריע בדבריו. הדוגמאות שלהלן יתייחסו לספק שהצגנו לעיל באשר לטעם האיסור לרש"י: האם הוא קשור ב"קריטריון הפעולה" ו"דמי למלאכה" או ב"קריטריון התוצאה" ("מוליד בשבת").

א. רש"י בהמשך הסוגיה פירש "אבל נותן לתוך הכוס – של יין בימות החמה...". אם נאמר כי רש"י נקט לשון זו בדוקא ולתוך של יין משמע מלאכה, הרי שניתן ללמוד מכאן על הטעם לאיסור התואם העמדה זו, כזה הקשור ב"קריטריון התוצאה". עפ"י הבנה זו היה מסתבר לטעון כי רש"י אכן כיוון לאיסור "נולד", המתייחס כאמור לתוצאה, ולא לטעם המתייחס לפעולה¹⁴.

ב. נראה כי יש לדקדק בלשונו של רש"י: "אבל נותן לתוך הכוס של יין בימות החמה כדי לצנן ואע"פ שנימוח מאליו ואינו חושש". רש"י מצייין כאן תיאור של האופן בו נימוח הקרח מאליו בכלי, תיאור זה היה יכול להיות מובן כטיעון שבא להסביר מדוע מותרת פעולת הנתינה. הסבר שכזה היה עולה בקנה אחד עם 'קריטריון הפעולה', שכן הוא תולה את ההיתר שבסיפא, בפאסיביות שבפעולת האדם לנוכח הקרח הנמס מאליו. אולם אם נדקדק בלשון רש"י כאן, נראה שהיא יכולה להיות מובנת באופן שונה לחלוטין. רש"י נוקט בלשון "ואע"פ", לשון זו מקדימה בדרך כלל טיעון שיש בו בכדי ללמדנו הפוך מהמבוקש על ידינו, אולם אצלנו נוקט אותה רש"י ביחס לטיעון ש"נימוח מאליו", והרי אדרבא היה לו לנקוט, אם אכן טעם האיסור לרש"י קשור ב'קריטריון הפעולה', בלשון של הנמקה, לדוגמא – "היות שנימוח מאליו, אינו חושש"¹⁵. ניתן אם כן לדקדק מכאן, שלרש"י לא שימש אופן פאסיבי זה של הפיכת הקרח למים לטיעון להיתר, וכי ההיתר מקורו בטעם אחר – לדוגמא בשל

14. דיוק זה ברש"י אינו מוכרח, שכן כפי שנראה בהמשך הדברים, ניתן להעמיד גם דיוק לשוני זה ברש"י לפי שיטות אחרות (לדוג' בשיטת הרשב"א).

15. התיקון המוצע כולל גם את השמטת ה'י' מהמשך המשפט "ואינו חושש", כפי שנטען מייד גם המצאותה של 'י' זו תומכת דוקא בהבנה השונה הרואה ב'קריטריון התוצאה' את ההגיון שהנחה את רש"י בסוגייתנו.

התבטלותו של המשקה במשקה שכבר קיים בכלי, תירוץ שקשור ב'קריטריון התוצאה'.

דבריו של רש"י, שכפי שהצגנו לעיל, אינם חד משמעיים וניתנים לפרשנויות שונות, היוו נקודת מוצא לעיון בסוגייתנו למרבית הראשונים שעסקו בה, ואכן מצינו הבנות שונות בפרשנים שעסקו בדבריו. נפנה כעת להצגת גישות הראשונים המרכזיות בסוגייתנו.

הרמב"ן

"והא דקתני אין מרסקין לא את השלג וכו'. פי' רש"י דדמי למלאכה שבורא המים האלו, אבל נותן הוא לתוך הכוס ואף על פי שנמוח מאליו, ובתוספתא תני אבל מרסק הוא לתוך הקערה"¹⁶

הבנת הרמב"ן בדברי רש"י לא מתייחסת כלל לאיסור "מוליד", אלא רק לסיפא של דבריו של רש"י "דדמי למלאכה שבורא המים האלו"¹⁷, כלומר, פעולת הריסוק דומה למלאכה והיא שאסורה, משא"כ הנתינה בכוס, שבה יצירת המים נעשית ממילא, ולכן הותרה. הבנה זו ברש"י, מעמידה את שיטתו בבבלי ככזו שאינה מתיישבת עם לשון התוספתא (המתירה ריסוק לכלי)¹⁸.

16. הרמב"ן בחידושיו למסכת שבת נא, ב.

17. את העובדה שלא ציטט הרמב"ן את תחילת דבריו של רש"י ("משום דקא מוליד בשבת") היו שתירצו שעמדה לפניו גרסה אחרת ברש"י. אולם נראה לומר שאין צורך להדחק לכך, אלא שהבנת הרמב"ן ברש"י היתה שהבעייתיות ב'הולדת המים' גופא, היא בכך שהיא דומה למלאכה ולא מטעם נולד (וכשנוקט פי' רש"י לאו דוקא מצטטו מילה במילה, וכן לגבי המשך דבריו של רש"י ביחס לנתינה לכוס, השמיט הרמב"ן את התיבות "של יין בימות החמה כדי לצנן" ושוב לא נראה שהסיבה לכך שהיתה לפניו נוסחה אחרת), ונראה שזו גם הבנת הרשב"א בדברי רש"י, וכפי שיובא לקמן. חיזוק אפשרי להסבר שהצענו, ניתן למצוא בכך שבגרסת רש"י שלפנינו אין ניכר הדבר כשני טעמים שונים אלא כנושא אחד המחובר (ו' החיבור) "ודמי למלאכה..." כביכול רצה רש"י לומר והבעיה בכך שמוליד מים היא משום "דדמי למלאכה..."

18. בהבנת שיטתו של הרמב"ן אודות היחס שבין הבבלי והתוספתא, הדעות חלוקות. לכאורה ניתן ללמוד מהבאת הרמב"ן את לשון התוספתא והנגדתה לפירוש רש"י, שלהבנתו חלוקים רש"י והתוספתא. אולם עדיין לא מוכרע מכאן מהי שיטתו שלו, האם הוא מאמץ שיטת רש"י בבבלי, או שהוא בוחר ללכת בשיטת התוספתא. מהמשך דבריו. ביחס לדברי ספר התרומה, ניתן להבין כי הרמב"ן סותר את החיתר של התוספתא: "אלא

הפשרת אוכלין ומשקין בשבת

ונראה דמשום סרך מלאכה נגעו בה הא אלו הניחן בחמה ונפשרו ואפי' כנגד המדורה מותרין הן דלאו נולד הוא. ולא דמי למשקין שזבו (ביצה ג' א') משום דהני בעודן קרושין נמי תורת משקין עליהן לכל דבר..."

בהסבירו את טעם האיסור עושה הרמב"ן שימוש במונח "סרך מלאכה", כשנראה שכוונתו לגדר של הרחקה (מדרבנן) מפעולה הדומה למלאכה האסורה בשבת. ביחס לאיזו מלאכה לא ברור מלשונו, אולם הוא מדגיש שאין הכוונה לאיסור "נולד". כמו כן הוא מוסיף שלמרות שפעולת הריסוק עצמה אסורה, על יצירת המשקה ממילא, לא גזרנו "משום דהני (הקרח/השלג) בעודן קרושין נמי תורת משקין עליהן לכל דבר..." - הקרח והשלג אינם שונים במהותם מהמים הנפשרים מהם, ממילא אין כאן יצירה חדשה, ונראה שהכוונה שגם בריסוק עצמו אין כאן דין מפרק ממש, אלא רק דין דרבנן ולכן לא גזרנו¹⁹.

נראה דהכל מותר בין בחמה בין כנגד המדורה, דהא ממילא אתו דומיא דלתוך הכוס... כלומר שלא כהבנת ספר התרומה, כל דרך של הפשרה מותרת, ואין בה משום נולד כל זמן שנעשית ממילא. הדגשת האופי של הפעולה (ממילא) כטעם ההיתר, סותרת לכאורה את שיטת התוספתא. אם אכן כך, ניתן לומר כי בצטטו את התוספתא לא ביקש הרמב"ן לדחות דברי רש"י, והוא ממשיך את שיטתו אליבא דהבנת רש"י בבבלי, אמנם שיטות הבבלי והתוספתא חלוקות. אפשרות אחרת, הגם שאינה משתמעת כל כך בפשט הלשון, היא שבדבריו מרמז הרמב"ן לשוב רש"י עם לשון התוספתא, וכוונתו בסוף דבריו הנ"ל היא להשוות את ההיתר של הפשרה שממילא, לדין של "תוך הכוס" בכלל (והן בריסוק והן בנתינה). לכן אולי לא הזכיר במפורש את פעולת הנתינה לתוך הכוס, שאז משמעותה היתה למעט ריסוק, ונקט רק "דהא ממילא אתו, דומיא דלתוך הכוס" שמותרת הן בבבלי והן בתוספתא משום שלא עומד המשקה לעצמו. עפ"י ההבנה האחרונה, יובנו דברי הרשב"א כקרובים לדברי הרמב"ן, וכמבארים את שיטתו (ולא כחולקים עליהם כפי שהבינו חלק מהמפרשים). דרך ישוב נוספת בדברי הרמב"ן היא שיטתו של בעל האגלי טל (ראה הע' 13 והפניה שם), שיישב שיטת רש"י בבבלי עם התוספתא.

19. עפ"י הבנה זו ברמב"ן, הרואה בפעולה של הריסוק את טעם האיסור ("סרך מלאכה"), תובן ההבחנה של הרמב"ן, בין קרח לשאר משקין שזבו, כנזקקת דוקא על יסוד הדמיון לפעולת הסחיטה. כלומר, היות וטעם האיסור בריסוק הוא משום דדמי למלאכת סוחט, הרי היה ראוי, לכאורה, שכמו שבסחיטה גזרנו גם על משקין שזבו מעצמן אסורין (שמא אם נתיר יבוא לסחוט ממש) והרי גם כאן נאסור גם משקין שזבו מהקרח הנמס ממילא שמא יבוא לרסק הקרח. משום כך נצרכה הבחנתו של הרמב"ן שבפעולת ריסוק הקרח אין את האיסור העצמותי שיש בסחיטת פירות, וזאת משום שאין כאן ממש דין מפרק היות וגם כשהם קרח הרי יש עליהם שם מים. הסבר זה שוב מקרב את פירושיהם

את המשך דברי הרמב"ן, בהם הוא מתייחס לשיטת בעל התרומה, נביא כשנדון בשיטה זו.

הרשב"א

"...ומה שכתב הרב ז"ל משום דקא מוליד, לאו למיסר משום נולד קאמר, אלא שהאיסור הוא משום סרך מלאכה לפי שהוא כבורא ומוליד המים הללו."²⁰

הבנת הרשב"א, בדומה לרמב"ן, שוללת את האפשרות שאיסור נולד הוא העומד בבסיס האיסור לרש"י. ובדומה לו הוא מעמיד את הטעם לאיסור על "סרך המלאכה" שבפעולה. מהי א"כ אותה מלאכה שבשלה נגזרה הרחקה זו שלאסור ריסוק הקרח והשלג?

"אלא לעולם לא אסרו אלא לרסק ביד מפני סרך מלאכה, ולי נראה משום גזרת סחיטה דפירות העומדין למשקה נגעו בה, מפני שהברד והשלג למימיהן הן עומדין. ולפיכך לתת לתוך הכוס מותר שאינו נראה כסוחט, ועוד הקלו בו לרסק בתוך הכוס כפירות דלאו בני סחיטה, והתירו לרסק אפי' ביד לתוך הכוס, כדתני בתוספתא אבל מרסק הוא לתוך הקערה. וטעמא דמלתא לפי שאע"פ שנקרש ונעשה עב הכל יודעין שאין בו אוכל ושמימיו נסחטין מתוכו אלא מים הם מתחילתן ועד סופן אלא שנקרשו לפי שעה ולפיכך הקלו בהן לסוחטן לתוך הקערה או לתוך הכוס אלא שהחמירו בהן לסחטן ולרסקן בפני עצמן, כך נראה לי."

עפ"י הרשב"א סרך המלאכה שבפעולת ריסוק השלג הוא הדמיון למלאכת הסחיטה, ומשום גזרת סחיטה, שמא יבוא לסחוט פירות העומדין למשקין, אסרנו פעולה זו. אמנם היות שגם כשמרסק אין כאן סחיטה ממש (מעיקרא מים והשתא מים) אלא רק דימיון, לא גזרו אלא במקום שמרסק ממש ועומד לעצמו²¹. (שאז אולי יותר דמי לסחיטה, שעיקרה יצירת משקה

של הרמב"ן והרשב"א, וזאת בשונה מהבנות אחרות ברמב"ן (רא' הבנתו של בעל ההערות לרמב"ן בהוצאת מוסד הרב קוק) ועיין בהקשר זה בהע' ²².

20. הרשב"א בחידושו למסכת שבת נא, ב.

21. כפי שצינו בבירור המקדים, הבנה זו בסוגיה משלבת את שני ההגיונות ההלכתיים ('הפעולה'/'התוצאה') לכדי שיטה אחת.

העומד לעצמו, ויש חשש שיבוא לסחוט פירות העומדין למשקין) משא"כ כשמרסק לתוך הכוס שמותר²². בדרך זו מיישב הרשב"א גם את שיטת הבבלי והתוספתא לכדי שיטה אחת²³.

הרמב"ם

"כבשין ושלקות שסחטן, אם לרכך גופן מותר, ואם להוציא

22. הדיאלקטיקה הזו ביחס לאיסור הסחיטה (מתד דימיון, ומאידך אין כאן סחיטה ממש) הביאה לענ"ד לבלבול מסויים אצל המפרשים שיטות הראשונים בסוגיה זו, כך שהעמידו שיטות הרמב"ן, הרשב"א והריטב"א כחולקות. כפי שהוצגו השיטות כאן ניתן להעמיד את שיטות כולם כמשלימות זו את זאת. ביחס לאיסור הסחיטה נראה שכוונת השוללים את המלאכה הזו כטעם האיסור (הריטב"א: "פי' דאילו משום סחיטה ליכא דמעיקרא משקה והשתא משקה ומשקה דאיפרת הוא", והרמב"ן: "ולא דמי למשקין דזבו, משום דהיינו בעודן קרושין נמי תורת משקין עליהן לכל דבר") היא לשלול את ההבנה כי בריסוק השלג עצמו יש מלאכת סחיטה, ומטעם זה גם אין לגזור ביוצא מעצמו משום משקין שזבו כי לא נגזור גזירה לגזירה. אמנם יש לאסור מטעם הדימיון למלאכת הסחיטה, אבל זה דוקא כשמרסק בידיו (ועומד לעצמו) שאז דמי לסחיטה, ושמה יבוא לסחוט דבר האסור, ולכך הכוונה בדברי הרשב"א "דמשום גזירת סחיטה דפירות העומדין למשקה נגעו בה". וכולם לאתר אחד סליקין.

23. עיין בחי' הריטב"ם שמיישב הסוגיות בחלוקה בין ריסוק לכלים מלאים ששרי (תוספתא) לריסוק לכלים ריקים שאסור (בבבלי), והגם שכאן הרשב"א לא כותב בפירוש שבתוספתא הכוונה לנתניה לתוך כלי מלא, נראה שניתן להבין כך מלשונו בסיפא" אלא שהחמירו בהן לסחטן ולרסקן בפני עצמן", עפ"י הסבר זה עולים הסברי הרשב"א והריטב"א בקנה אחד, ולא כפי שכתבו הרבה מהמפרשים. נקודה נוספת שראוי להבהירה היא קושיית הרשב"א על ספר התרומה: "ואינו מחוור דא"כ למה התירו לתת לתוך הכוס, דמכול מקום הרי הוא נפטר בתוך הכוס והרי הוא נולד בשבת ואסור" לכאורה קושיית הרשב"א איננה מובנת, אדרבה, הרשב"א עצמו שכולל בשיטתו גם את 'קריטריון התוצאה' היה לכאורה צריך לעמוד על ההבחנה שבין כלי מלא לריקן גם ביחס לדין 'נולד' (וכפי שאכן תירץ הריטב"א, ובאמת מפורש הדבר ב'תרומה' עצמו - 'דשאני הכא שיש משקה בכוס וקערה ממים הזבין מתערבין מיד ואינם בעין ולא מיחזי כמוליד, אבל באידך מיחזי כמתיד וכמוליד"), ואפשר שניתן ליישב את הדברים באופן הבא: בעוד שרשב"א ההבחנה בין משקה העומד לעצמו לנבלע באחר יכולה לשמש כגורם להבחנה דינית ביחס לאיסור סחיטה (המתייחסת ל'גברא' וכפי שהסברנו לעיל), הוא לא סובר שכך הדבר ביחס לאיסור 'נולד', שכן האיסור של נולד מתייחס ל'חפצא', והבעיה היא במשקה עצמו, והוא קיים ולא מתבטל. נותר אם כן לתהות על עמדת הריטב"א שכן מצא מקום לחלק בין כלי מלא לריקן גם ביחס לדין 'נולד'. ואפשר שהריטב"א תופס את טעם האיסור ל'תרומה' עצמו מדין 'מוליד', הקשור ב'גברא', ולא מדין 'נולד' הקשור ב'חפצא'. וממילא מובן תירוץ של הריטב"א את 'התרומה' בהבחנה שבין כלי מלא (שאז

מימיהן אסור, ואין מרסקין את השלג שיזובו מימיו, אבל
מרסק הוא לתוך הקערה או לתוך הכוס...²⁴

מלשון הרמב"ם אנו למדים שפסק כתוספתא²⁵, כאשר בטעם האיסור
לרמב"ם סברו רוב המפרשים שהוא משום גזירת סחיטה²⁶. אם נקבל שזה
טעם האיסור לרמב"ם, לכאורה, לא יובן כיצד מתיישב הדבר עם הפסיקה
כתוספתא (המתירה ריסוק לכלי). ונראה לפיכך להעמיד גם כאן את
ההסבר שהעלנו בשיטת הרשב"א, האוסר ריסוק הקרח דוקא כשעומד
לעצמו, והמקיים את שיטת הבבלי והתוספתא יחד, כאשר שני
הקריטריונים ('הפעולה' ו'התוצאה') משמשים שניהם כבסיס להגיון של
הפסיקה ההלכתית בסוגיה²⁷.

שיטת הר"ן

"ומשמע דמשום סרך מלאכה נגעו בה אי נמי גזירה שמא
יסחוט פירות העומדין למשקין, לפי שהברד והשלג למימהון
הן עומדין...²⁸

מלשון הר"ן משמע שרואה בסרך מלאכה ובגזירה שמא יסחוט פירות
העומדין למשקין טעמים שונים לאיסור²⁹. הבנה זו איננה ברורה דיה, ואולי

אינו ניכר המשקה החדש) לבין כלי ריקן (שעומד לעצמו). ואולי להסבר האחרון יש קשר
לשינוי הלשון בריטב"א (שגורס כאשר הוא מסביר את שיטת בעל התרומה - "מוליד")
וברשב"א (שגורס בשיטת בעל התרומה "נולד") כך שהריטב"א והרשב"א מודים האחד
לשני גם בסוגיה הלכתית זו אלא שהבינו כל אחד בצורה שונה את האיסור לדעת
ה'תרומה'.

24. הלכות שבת פכ"א הי"ג.

25. בשאלה האם הבין הרמב"ם את התוספתא והבבלי כחלוקים בטעם האיסור, נראה
שניתן להסביר גם כאן באופנים שונים, וכפי שכתבנו לעיל.

26. כך מדקדק המגיד משנה (שם): "...וכתב הרשב"א ז"ל שטעם האיסור כדי שיזובו מימיו
משום גזירת סחיטה פירות העומדין למשקין נגעו בה. וכ"נ מדברי רבינו שהביאה אצל
דין הסחיטה. ומדבריהם למדנו שאין בהם איסור נולד...". וכך הבין הר"ן (דף כ"ד ע"א
בדפי הרי"ף על מסכת שבת, ד"ה "ואין מרסקין").

27. ונראה שכך הבין גם בעל ה'אגלי טל' את שיטת הרמב"ם (שם, ס"ק י"ב): "אבל הרמב"ן
והרמב"ם והר"ן והה"מ כתבו בשם התוספתא דאפ"ל לרסק בידים שרי דטעם האיסור
שמה יסחוט פירות העומדין למשקין וכיון שנתערב במים לא גזרו".

28. הר"ן על הרי"ף למסכת שבת, דף כ"ד ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה "ואין מרסקין".

29. לולי דמסתפינא הייתי אומר כי הר"ן הבין את שיטותיהם של הרמב"ן והרשב"א

אפשר להציע כי הטעם הראשון רואה ב'סרך מלאכה' טעם לאסור הריסוק מצד עצמו, ולא כזה שקשור בחשש שמא יבוא לידי מלאכה אחרת. ואילו לפי הטעם השני אין בעיה עצמית בריסוק השלג אלא רק מצד מה שהוא דומה למלאכה אחרת, שהיא אסורה, ואנו גוזרים שמא יבוא לעשותה³⁰.

שיטת ספר התרומה – דין נולד

"אין מרזקין את השלג ואת הברד אבל נותן לתוך הקערה ואינו חושש, אסור למעך השלג ולעשותו צלול כמו מים מפני שהוא נולד... אבל אם מצניע חתיכת ברד שקורי' גלצא בעומק קרקע כמו שעושין בארץ אשכנז ובימות הקיץ נותנין מהברד בתוך כוס של יין לצננו זה מותר, אע"פ שהוא נמח' שם דהוי גרמה בעלמא ומאיליו נמחה הו' וגם נותנו בתוך היין וכשהברד נמחה אז הוא מתערב ומתבטל ביין שבכו' ואין ניכר דקתני אבל נותן לתוך הכוס ואי' חושש..."³¹

טעם האיסור בריסוק שלג לפי ספר התרומה קשור בדין נולד³². איסור נולד, הקשור בדיני מוקצה, מתייחס ל'בעייתיות' שבדבר המחודש עצמו ('חפצא'), ובמובן זה הרי הוא מבטא את קבלת "קריטריון התוצאה" כיסוד להבחנה הדינית בין המקרים השונים בסוגיה (ריסוק/נתינה בכוס). עפ"י הסבר זה אין מקום להבחין בין "אופני ההולדה" (ריסוק בידים/ממילא),

כשיטות החולקות בטעם האיסור, ולא כפי שניסינו להציע במאמר זה, ועל כן ציין בדבריו את לשונותיהם בטעם האיסור כשני טעמים נפרדים: סרך מלאכה (בסתמא) לרמב"ן, וגזירת סחיטת פירות העומדין למשקין לרשב"א (אפשר שראה בדברי הרשב"א עצמו, את היסוד לשתי ההבנות השונות).

30. בהמשך דבריו, מביא הר"ן את מחלוקת הרמב"ן וספר התרומה, ומיישב את קושיית הרמב"ן, על ספר התרומה, תירוצו זה יובא בהמשך.

31. ספר התרומה, סי' רלה.

32. הלשון פה "נולד", וכך גם מביאים הרמב"ן והרשב"א, והר"ן בשם ה'תרומה', אולם בריטב"א גורס "מיחזי כמוליד..." וכן ברא"ש (פרק רביעי סי' יג) כתב בשם ה'תרומה' ש"הוי ליה מוליד". בפשטות דין נולד קשור בדין מוקצה, ומתייחס כפי שהסברנו לעיל ל"תוצאה" ("החפצא") ומכאן התנאי של עמידת המשקה לעצמו. דין מוליד לעומת זאת, ובדומה ללשונו של רש"י, מתייחס לפעולת הריסוק עצמה של האדם ("הגברא"). ונראה שזו ממש ההבחנה שביקש הרשב"א לעשות ביחס לדברי רש"י: "...ומה שכתב הרב ז"ל משום דקא מוליד, לאו למיסר משום נולד קאמר, אלא שהאיסור הוא משום סרך מלאכה לפי שהוא כבורא ומוליד המים הללו". וראה בהקשר זה הבחנת האגלי טל בין

וההבחנה הדינית צריכה להיות תלויה במצב המשקה עצמו - עמידת המשקה לעצמו (אסור), התערבותו במשקה/מאכל קיים (מותר). ברם, אם נדקדק בדברי ספר התרומה, נמצא מבנה מורכב מכפי זה ששרטטנו לעיל. כך ביחס להתרת מי הקרח אנו מוצאים במקום גורם אחד (ועירוב המשקה במשקה/מאכל אחר) שני גורמים המשתתפים בטעם ההיתר:

א. גרמא ("דהוי גרמה בעלמא ומאליו נמחה").

ב. מתערב ואינו ניכר ("נותנו בתוך היין וכשהברד נמחה אז הוא מתערב ומתבטל ביין שבכוס ואין ניכר").

בדבריו מתייחס בעל התרומה ללשון הבבלי (נתינה בכוס) ומעמיד את דרך הפעולה (ממילא) כטעם להתיר. מדברי ה'תרומה' עולה לפיכך, כי שני התנאים נדרשים להיתר, ואין די באי עמידת המשקה לעצמו בשביל להתיר, וזאת בשונה, מציפייתנו כי השיטה הרואה ב'דין נולד' את טעם האיסור, תבטא את בלעדיות 'קריטריון התוצאה' כיסוד להבחנה הדינית בסוגיה, ובניגוד לדעת התוספתא (אותה ה'תרומה' לא מאזכר).

דין פשטידא

להבנת ה'תרומה' בסוגייתנו, ישנן השלכות מעבר לסוגיית המקורית באשר לריסוק הקרח, בכלל זה בא הדבר לידי ביטוי בדין הפשרת הפשטידא שהוא מביא:

"וכן נראה שאסור לתת פשטידא בימי החורף בצד האש לחממ' ביום השבת לפי שהשמנוני' שיש בה נקרש ונעשה עב וקפוי ועתה נמחה ונעשה צלול והוי נולד..."

ובהמשך דבריו:

"אבל ליתן את הפשטידא סמוך לאש וממחה את השומן אסור שהשומן הנקרש הוא בעין לבדו ואי' מתערב שום דבר וניכר".

דין מוליד לנולד (מלאכת דש ס' לו, ס"ק יט וס"ק כד-כה). וכן ראה הע' 23. מובן הדבר כי הנוסחאות השונות גזירות גם השלכות הלכתיות שונות (ראה לדוגמא שו"ת ציץ אליעזר חלק ו' ס' לד אות יג), ואולם נראה כי ה'תרומה' עצמו אכן כיוון לאיסור 'נולד', הקשור ביצירה חדשה, ומשום כך אוסר גם במשקה הזב מעצמו, כל זמן שעומד לבד.

בדבריו משווה ספר התרומה את המים והשומן לעניין דין נולד - בשני המקרים הוא רואה בשינוי שנוצר, שינוי מצב הצבירה ממוצק (קרח/שומן קרוש) לנוזל (מים/שומן נוזלי), כיוצר חידוש האסור מדין נולד. על ההקשה הזו של ה'תרומה' כמו גם על עצם העמדת האיסור בריסוק קרח משום נולד חלקו בראשונים³³.

הרמב"ן:

"ונראה דמשום סרך מלאכה נגעו בה, הא אילו הניחן בחמה ונפשרו ואפי' כנגד המדורה מותרין הן, דלאו נולד הוא... ובעל ספר התרומה כתב שאסורין משום נולד, ואסור ליתן קדירה שקרש שמנינותא כנגד המדורה משום דמעיקרא עב וקפוי ועכשיו נמחה ונעשה צלול והו"ל נולד. ולפי טעמו אף בחמה אסור השומן דנולד הוא, וק"ל בשמן דכיון דלעולם אוכל הוא אפילו לרסק ולסחוט מותר, דהא בפירות דלאו בני סחיטה נינהו סוחטין אותן לכתחילה..."³⁴

הרמב"ן חולק על בעל התרומה לא רק בהבנתו העקרונית בסוגייה לעניין טעם האיסור בריסוק שלג, אלא גם על ההשוואה הדינית של השומן למים. הרמב"ן מבקש לטעון כי גם לשיטתו של התרומה עצמו, אין מקום לראות בהפשרת השומן איסור מטעם נולד. את הנימוק לראיית השומן הקרוש

33. במסגרת חיבור זה לא עסקנו בפסיקת ההלכה למעשה, אלא רק בבירור שיטות הראשונים בסוגיה, כאשר אנו מסתפקים בהצבעה על כיווני הפסיקה ההלכתית השונה, בעקבות ההבנות השונות. בדומה לכך גם ביחס לדין הפשטידא המובא ב'תרומה', נסתפק מקוצר היריעה בעיון בדברי ה'תרומה', ובחלק מהראשונים שהתייחסו לדין זה. ביחס לפסיקת ההלכה ראה לשון הטור (או"ח, סי' שיח סעי' טז) שחושש ל'דין נולד' ופוסק כבעל התרומה, ואביו הרא"ש לאסור נתינת האינפנדא על מנת שתפסיר. וראה דברי הב"י שם, והבחנתו (בשיטת 'בעל התרומה') בין שומן קרוש שכשהוא נימוח מתערב ואינו ניכר ששרי לכה שניכר ואסור, ואמנם הוא עצמו מכריע שלא כ'תרומה'. וראה פסיקתו ביחס להפשרת השומן (דין ה'אינפנדא' - שם, סי' שיח, סעי' טז), ושם פסק הרמ"א שהחמיר שראוי לחשוש ולכתחילה לדין 'נולד', וראה פסק המ"ב (שם, ס"ק קה) שפוסק שגם למחמירים כרמ"א, מותר כאשר אין הרבה שומן, או כשמעמידו בריחוק כזה שלא יזוב ממנו הרבה. וכן התיר (ס"ק קו) להניח הפשטידא לפני שמוסק התנור (ואין לעשות כן בפני עם הארץ).

34. הרמב"ן בחידושיו למסכת שבת נא, ב. וכן ראה בחידושי הרשב"א (שם) שהקשה על ה'תרומה' באופן דומה.

כדבר השונה מהקרח תולה הרמב"ן בראייתו את השומן (בין במצבו הקרוש ובין במצבו הנוזלי) כאוכל. ככזה, עפ"י החילוק בדיני סחיטה בין אוכל לבין דבר העומד למשקין, יש היתר לסחוט לכתחילה דבר שאינו ראוי לסחיטה³⁵, ובדרך דומה יהיה מותר הדבר לגבי השומן, שהרי מותר בסחיטה (אקטיבית), ואם אנו לא רואים בתוצר הנסחט 'דין נולד', כל שכן שיהיה מותר גם כשזב מעצמו. ונראה אולי שבעומק הדברים יש להסביר את הקשר שבין סחיטה לנולד באופן הבא: כבר הזכרנו לעיל שאיסור נולד קשור בדיני מוקצה³⁶, ככזה הרי הוא מבקש להבחין בין הדבר שנתחדש בשבת לכזה שהיה מוכן לפני כניסתה³⁷. גדר החיוב בסחיטה הינו מטעם

35. ביחס להיתר הסחיטה לכתחילה של פירות שאינן ברי סחיטה, מצינו מחלוקת בראשונים, ראה בבית יוסף לסי' שכ, המביא את דעת הסמ"ק והבנת רבינו ירוחם בשיטת רש"י שסחיטה לשם משקין אסורה בכל פרי, ומה שהתירו זה רק למתק.

36. הגם שכאמור לעיל קיימת זיקה רעיונית בין דין 'מוקצה' ל'נולד', חשוב לא פחות בהקשר זה לעמוד גם על הטונה שבין שני הדינים. הבחנה זו חשובה גם בהקשר לשאלת הרלוונטיות של 'דין נולד' להלכה, שכן ביחס למוקצה נפסק כר"ש דלית ליה מוקצה בשבת. ואמנם קיימת הבחנה בין השניים, ראה בסוגיית המקור בבבלי, ריש מסכת ביצה (ב, א) וראה בתוס' שם ד"ה "קא סלקא דעתין". וכן כותב הרמב"ם שם (בפירוש המשניות): "כלל הוא אצלנו שהמוקצה אסור לאכלו ביום טוב. ומוקצה הוא הדבר שהקצוהו מלאכלו וחשבו עליו שלא לאכלו. וכן נולד אסור ביום טוב. ונולד, הוא הדבר שנתחדש ביום טוב מה שלא היתה דעתם עליו כגון פירות הנובלין מן האילנות." (אמנם למסקנת הגמרא (שם ע"ב) האיסור הוא משום הכנה דרבה). וכן ראה הגדרת "נולד גמור" בבבלי ביצה דף ח' ע"א, ודברי התוס' שם (ד"ה "אמר רב יהודה לא שנו"), וראה הפסיקה להלכה אליבא דחילוק זה: שו"ע או"ח, סי' תצח סעי' טז, וכן ראה פסק הרמ"א בסי' תצח סעיף ד'. וראה דבריו של בעל ה'אגלי טל' על דין 'נולד', בהקשר לשיטת בעל התרומה בסוגייתנו (ראה ציון המקור בהע' 32).

37. הגדרת איסור נולד כאיסור כללי (שאיננו מתייחס למלאכה מסויימת) הבא לאסור כל דבר המתחדש בשבת, מעוררת את השאלה מדוע לא נאסור מדין זה כל דבר המתחדש בשבת, בכלל זה גם אוכלין ומשקין שבושלו/נסחטו בשבת, כך לדוגמא היה לכאורה מקום לאסור משקה שנסחט לא רק מדין סחיטה (האיסור על עשיית המלאכה בגברא, ובעקבותיה דין מעשה שבת בחפצא) אלא גם מדין נולד. יש לציין כי בפועל לא מצינו בפסיקה החלת דין נולד על מאכלים/משקין משום שתוקנו בשבת. אפשרות אחת להסבר היא כי בעצם האיסור של המלאכה עצמה, בא לידי ביטוי החיוב על מעשה החידוש עצמו. כך לדוגמא באיסור סחיטה החיוב עצמו הינו דוקא על מעשה של חידוש (משא"כ סחיטת פירות שאינן עומדין למשקין) ומגלם לפיכך בתוכו גם את 'דין נולד', וכפי שהרחבנו בגוף המאמר כאן. ואפשר שעל רקע זה יובן ההקשר בו מצינו חיוב נולד בסוגיית הגמרא, הקשר שאינו כולל חיוב על עצם הפעולה שהביאה ליצירת הדבר החדש.

הפשרת אוכלין ומשקין בשבת

מפרק, בגדרי דין זה קיימת הבחנה בין דבר העומד למשקין לבין אוכל. נראה שהסיבה להבחנה זו קשורה באופיו של השינוי שנוצר. בעוד שבסחיטת דבר העומד למשקין אנו רואים בדבר שנוצר מציאות חדשה (מפרי הענבים יוצא יין³⁸), הרי שביחס לאוכל, לא מועיל תהליך זה ליצירת דבר חדש (בעל 'שם עצמי') ואנו ממשיכים לזהות אותו עם מצב הצבירה הקודם שלו. טעם האיסור בסחיטה תלוי אם כן באופיו החדש של המשקה הנסחט, ומכאן יובן מדוע אין טעם לאסור מ'דין נולד' את המשקה הנוצר מסחיטת פירות שאינן עומדין למשקין, משום שבעצם אין כאן חידוש. לאור הסבר זה מובנת גם ההשוואה שעשה הרמב"ן בין דין סוחט לנולד, בקושייתו על דברי ה'תרומה', מאותה הסיבה שאין לאוכל גדר של דין סחיטה אין אנו רואים בו גם חידוש לעניין דין נולד.

הר"ן

לאחר הבאת קושיית הרמב"ן על דברי ספר התרומה, מתרץ הר"ן את קושייתו באופן הבא:

"ואין זו קושיה אצלי דשומן זה כיון דכל זמן שלא קרש זב וצלול הוא ודרכו בכך אף כשקרש כפירות העומדין למשקין דמו"³⁹.

ראה סוגיית הגמרא ביחס לשמן של בדדיו (שבת יט, ב) וחילוק התוס' (ד"ה שמן של בדדיו) שם. ואפשר שהסבר נוסף קשור גם בנושא ההערה הקודמת – הפסיקה ההלכתית כר"ש במוקצה. בדברי ערוך השולחן (סי' שח סעי' ו') לאחר שהביא שיטות הפוסקים, סיכם שביחס לשבת אנו פוסקים כר"ש דלית ליה נולד, הוא מסייג את דבריו: "ומיהו בנולד גמור והיינו דבר חדש שלא היה בעולם כל עיקר מודה ר"ש דאסור (תוספות עירובין דף מ"ו ע"א, ד"ה "כל")." אולם יש לעיין מהו הגדר של 'נולד גמור', האם אותם משקין שנסחטו או מאכלים שתוקנו יש להם גדר של 'דבר שלא היה בעולם', ונראה מהמשך דבריו של ה'ערוך השולחן' (שם) – "וביצה חשבינן ישנה בעולם והיינו שהיתה במעי התרנגולת ועכשיו יצאה לחוץ וכן המשקין שהיו בלועים בפירות" שלפחות ביחס לנידון דידן (קרח/שומן) משמע שאין לראות בהם "נולד גמור".

38. אפשר אולי לראות גם בשינויי הברכות ביטוי לשינוי המהותי שחל בסחיטת פירות העומדין למשקין. כך ביחס לענבים מתייחד המשקה הנסחט בברכה חדשה לעצמו (ב'ורא פרי הגפן') השונה מזו שהיו מברכים עליו כאשר היו הענבים במצב הצבירה המוצק (ב'ורא פרי העץ'). וכך גם ביחס לשאר פירות העומדים למשקים: לדוגמא תפוזים (ב'ורא פרי העץ') לעומת מיץ תפוזים (ב'רכת שהכל'). וראה בהקשר זה פסק השו"ע, או"ה, סי' רה סעי' ג' ושם במ"ב (ס"ק יד), וכן שם בסי' רב במ"ב ס"ק נב-נג.

39. הר"ן על הרי"ף למסכת שבת, דף כ"ד ע"א מדפי הרי"ף, סוף ד"ה "ואין מרסקין".

הר"ל שתופס את השומן כמשקה, מתרץ את קושיית הרמב"ן בכך שהוא חולק על עצם ההגדרה של השומן כאוכל. עפ"י הבנתו השומן הוא משקה וממילא יש בתהליך השינוי יצירה של דבר חדש העומד לעצמו, ואשר על כן אסור משום נולד. ניכר כי הר"ן והרמב"ן לא חולקים במציאות עצמה (לדוגמא באיזו טמפ' השומן מפשיר) אלא בגדרים על פיהם אנחנו מבדילים בין דבר הנחשב כמשקה לבין כזה הנחשב כאוכל. בפשטות נראה שבשורש מחלוקתם עומדת שאלת ה"חשיבות". עפ"י הרמב"ן אין חשיבות לשומן במצבו הנוזלי, עד כדי שתזכה אותו בקריאת שם לעצמו כמשקה ("וק"ל בשמן דכיון דלעולם אוכל הוא"). לעומתו סובר הר"ן כי לשומן במצבו הנוזלי, חשיבות עצמית ("דשומן זה כיון דכל זמן שלא קרש זב וצלול הוא וזרכו בכך אף כשקרש כפירות העומדין למשקין דמו"), אשר על כן ניתן לראות בשומן במצבו הקרוש כמקביל לפירות העומדין למשקין, כלומר, בדומה לאלו שבשינוי מצב הצבירה שלהם, אנו רואים יצירת מציאות חדשה, ומשום כך נאסרו בסחיטה⁴⁰.

סיכום שיטות הראשונים – ככלל ניתן להצביע על שני כווני הבנה מרכזיים, האחד (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א) רואה ב"דרך", פעולת הריסוק, את שורש האיסור (גם אם לא היחיד), בעוד הכיוון השני רואה ב"תוצאה", 'דין נולד', את הטעם לאיסור. למחלוקת זאת השלכה גם ביחס לסוגיות אחרות ודין הפשרת הפשטידה הינו דוגמא לכך. סיכום עמדות הראשונים ביחס למקרים עצמם מתפלג באופן הבא:

40. למחלוקת זו, הקשורה בשאלת אופן ההבחנה בין אוכלים למשקים, מקום מרכזי בהבנת הסוגיה, ושיטות שונות ביחס לשאלה עקרונית זו גוררות פסיקות הלכתיות שונות. ראה בהקשר זה שיטתו של האגלי טל מלאכת דש, סי' לז. להגדרת ההבחנה בין אוכלין למשקין השלכות הלכתיות נוספות, כך ביחס לדין בישול אחר בישול בהלכות שבת: עפ"י חלק מהשיטות שייך בנוזל דין של בישול אחר בישול משא"כ לגבי יבש וש"ע או"ח סי' שיח סעיף ד', מכאן החשיבות בהגדרת ההבחנה שבין מוצק-יבש לנוזל. וראה בהקשר זה ביחס למאכלים "גבוליים": קטשופ – שו"ת אגרות משה ח"ד או"ח סי' עד אות ה'. חמאה – שביתת השבת סעי' יב-יג ובבאר רחובות שם, שש"כ פרק א' אות נח והע' קעג שם.

הפשרת אוכלין ומשקין בשבת

ספר התרומה	רשב"א/ריטב"א/ר"ן	רמב"ן	
אסור	אסור	אסור	ריסוק שלג (עומד בפני עצמו)
אסור	מותר	אסור ¹	ריסוק שלג לתוך כוס (מלאה)
אסור	מותר	מותר	נתינת שלג לכוס (ריקה)
מותר	מותר	מותר	נתינת שלג לתוך כוס מלאה.
אסור	מותר	מותר	נתינת פשטידה ע"י מדורה ²

¹ עפ"י החסבר הפשוט ברמב"ן, וראה בהקשר זה הע' 18.

² המקרה המייצג של הפשרה ע"י נתינה בצד האש, הובא כפי שנמצא בדברי היתרומה והרמב"ן ושאר ראשונים. מקרה זה מייצג את האיסור של דין נולד שקיים גם בהפשרה שממילא, ואמנם היה מקום, לכאורה, לחלק בין צורת הפשרה אקטיבית לזו הפאסיבית. ראיתי בשו"ת דברי יציב (חלק או"ח סי' קנט) שדן בכך, ובשל חשיבות הדברים הבאתי מדבריו כאן: "והנה עצם הדבר לאסור בשומן גם במקום שאין היד סולדת וכן בחמה, לא נתבאר להדיא בשו"ע, אבל בר"ן סי' פמה טומנין מבואר כן, וכן בט"ז סי' שיח ס"ק כא וביד אפרים שמה ושאר אחרונים, ויעויין היטב בפמ"ג סי' שיח בא"א סק"מ, והסברא פשוטה זכיון שאסור מטעם נולד אין נפק"מ היאך שנמס. והיה נל"ל לולי דברי הפוסקים, דיש לחלק בין דבר שאינו יכול לינמס רק בחום, ובזה שייך ביותר לומר שהוי נולד כיון שאחרת נשאר קרוש, אבל אם הדבר הזה יכול לינמס גם בחום הרגיל של האויר גם בעה"ת יודה דכשנמס באויר אינו נולד, וחומרת הר"ן והמג"א רק אם הניחוהו בחמה או כנגד המדורה, אבל נמס באויר הבית לא הוי נולד ודו"ק. ולולי דברי הר"ן הייתי אומר עוד שבשלג גם בעה"ת מודה דאפילו הניחו כנגד המדורה או בחמה דלא הוי נולד, כיון שדבר זה יכול לינמס גם שלא בחמה ודו"ק. וע"ע בשו"ת פנים מאירות סי' עד וציינו בשע"ת בסי' שיח שם, ובא"ר בסי' ש"כ ס"ק י"ב דמסתמות השו"ע משמע דבשלג וברד קיל טפי עיי"ש ודו"ק. ועכ"פ אפשר לומר כנ"ל שבנמס בבית ולא בחמה לכו"ע מותר ולא הוי נולד, ויתישב מה דנהוג עלמא להוציא אוכלים מהמקפ"א ונמס בחוץ, ושמעתי שמורי הוראה עוררו בזה מחשש נולד, ולדברינו היתר בזה ברור אף לשה"ת דזה דרכו בכך להיות נמס באויר, ולזה כשאינו מניחו כנגד המדורה או בחמה מותר ודו"ק..." (ההדגשה לא במקור). ואמנם נראה לכאורה שיש מקום לעיין בסברה להתיר הפשרה בטמפי החדר, שכן זוהי בדיק מטרות ההוצאה מהמקפ"א לטמפי החדר, ואם כן מה לי הפשרה מכח הפרש טמפי זה לבין מקרב אצל האש או נותן בחמה. ונראה שיותר שייך היה להבחין בין שתי דרכים אלו דוקא מצד חשש מוליד ולא מצד חשש נולד. וראה בהקשר זה דברי היאגלי ט"ל מלאכת דש, סי' לו ס"ק יג-טו.